Хімічна і нафтохімічна промисловість у структурі господарського комплексу України: аналіз і оцінка сучасного стану

Ніна Тарасова, Світлана Цимбалюк

Сьогодні багатогалузевий хімічний комплекс України, в склад якого входить хімічна, нафтохімічна і хіміко-фармацевтична промисловість, налічує 1177 підприємств і структурних одиниць, де працює 263 тис. осіб і виробляється продукції на 5,3 млрд.грн. 865 із них – малі підприємства і кооперативи, питома вага яких у виробництві продукції становить 3,2%, а вартість промислово-виробничих фондів – лише 0,65%, тобто, на галузеву і територіальну структуру вони майже не впливають.

Частка хімічного комплексу у промисловому виробництві становить: з випуску продукції – 7,3%, чисельності промислово-виробничого персоналу – 5,2%, вартості промислово-виробничих основних фондів – 9,2%. У товарній продукції комплексу на хімічну промисловість припадає 69%, нафтохімічну – 23,3%, хіміко-фармацевтичну – 7,7%. У хімічній промисловості сконцентровано 88% промислово-виробничих основних фондів і 79,6% промислово-виробничого персоналу; у нафтохімічній промисловості відповідно: 10,6% і 14,6%; у хіміко–фармацевтичній– 1,4% і 5,6%. Фактично в кожній області розташовані підприємства хімічного комплексу. За обсягами виробництва продукції провідне місце в Україні посідають області: Дніпропетровська – 17,6%; Луганська – 13,6%; Київська – 9,7%; Одеська – 9,2%; м. Київ – 6,8%; Донецька – 6,8%; Івано-Франківська – 6,7%; Черкаська – 5,9%.

У галузевій структурі хімічного комплексу переважають фондо- і енергомісткі виробництва основної хімії, частка яких зросла з 41,5% у 1990 р. до 54,1% у 1996 р. (у тому числі азотної промисловості – з 18,1 до 33,6%). Така тенденція має негативні наслідки, оскільки закріплює структурну деформацію галузі: питома вага енергомістких і сировинних виробництв основної хімії у загальному обсязі продукції постійно збільшується, а підгалузей, орієнтованих на кінцеву продукцію (промисловість хімічних волокон і ниток, виробів з пластмас, хімічних реактивів, систематичних барвників, хіміко-фотографічна і промисловість побутової хімії), скоротилася у 3,2 раза і досягла у 1996 р. 6,8% проти 22,1% у 1990 р. Взагалі, комплексу притаманні низький рівень наукомістких технологій і виробництв, застарілі технології і обладнання, висока залежність від імпортної сировини.

За станом на 1996 р. 28,5% підприємств хімічного комплексу, на яких вироблено 32,8% промислової продукції, зосереджено 40% вартості промислово-виробничих основних фондів і 37,2% чисельності промислово- виробничого персоналу належать до державної форми власності. Решта підприємств (71,2%) – до колективної форми власності, з них 4,9% – орендні підприємства, 59,5% –

© *Тарасова Ніна Володимирівна* – кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України (м. Київ);

Цимбалюк Світлана Ярославівна – завідувач відділу Українського фінансово-економічного інституту (м. Ірпінь, Київська область), 1998.

акціонерні товариства відкритого типу, 18,5% – акціонерні товариства закритого типу, 1,8% – спільні підприємства, 15,3% – інші товариства і об'єднання. На підприємствах колективної форми власності вироблено 67,2% продукції, з них в акціонерних товариствах – 93, 5%, орендних підприємствах – 2,1, спільних – 2,7, інших – 1,7%. Тобто, роздержавлення власності чи приватизація підприємств у хімічному комплексі, здійснюється переважно шляхом перетворення їх в акціонерні товариства з подальшим продажем акцій.

Протягом 1991–1997 рр. обсяг виробництва хімічної продукції скоротився на 60%. Особливо значне його падіння відбулося у 1992, 1993 і 1994 роках. Суттєво скоротився випуск продукції у підгалузях, які працюють на довізній сировині і мають розгалужені кооперовані зв'язки і ринки збуту готової продукції не тільки в Україні, а й у країнах СНД, особливо Росії і Білорусі. Це, в першу чергу, стосується хімічних засобів захисту рослин, фосфорних добрив, хімічних волокон і ниток, синтетичних барвників, синтетичних смол і пластичних мас, кінофотоплівки, магнітної стрічки, шин для сільськогосподарської техніки тощо. Відповідно найбільше зниження обсягів виробництва (1996 р. до 1990 р.) відбулося в областях: у Львівській – 13%, у Житомирській – 14,6%, у Дніпропетровській – 32,5%, у Сумській – 26,4%, Чернігівській– 27,5%.

У 1996 і 1997 рр. у порівнянні з 1995 р. збільшилися обсяги виробництва азотних і фосфорних добрив, синтетичного аміаку, усіх видів шин, лікарських засобів. Попередні дані свідчать, що і в 1998 р. ця тенденція збережеться. Але слід відзначити, що потреби сільського господарства в мінодобривах під врожай 1997 р. становлять 2 млн.т, а фактично використано, разом із залишками минулих років, лише 592 тис.т (в 1996 р. – 526), з них азотних – 357, фосфорних –169, калійних – 66 тис.т, за які сільськогосподарські підприємства своєчасно не розраховуються. Основна частина азотних добрив (насамперед, карбамід) щорічно в розмірі 1,0 – 1,2 млн.т поставляється на зовнішній ринок, у країни далекого зарубіжжя. Більше 30% синтетичного аміаку і 85% виробленого карбаміду вивозяться за межі України, деякі види синтетичних смол, а також шини різного призначення теж залишаються конкурентоздатними на зовнішніх ринках. Наприклад, Білоцерківське ВАТ "РОСАВА" більше 70% шин поставляє в Росію і тільки 15% – українським споживачам.

У хіміко-фармацевтичній промисловості при рівні забезпечення охорони здоров'я медикаментами вітчизняного виробництва у 25% за асортиментом і 35% за обсягом від потреби 40% обсягу продукції поставляється на експорт. Розвиток стримує не тільки технологічна і сировинна криза (80% ліків виготовляється з імпортної сировини), але й низька купівельна спроможність населення та лікувальних закладів. Через недостатнє фінансування системи охорони здоров'я 40% зворотніх коштів підприємств пов'язані боргами споживачів, 55% – у вигляді сировинних та товарних запасів знаходяться на складах.

Більше 47% продукції хімічної і нафтохімічної промисловості реалізується на бартерних умовах. Безпосередньо з бартеризацією пов'язано збільшення частки продукції, виготовленої з давальницької сировини у виробництві хімічних волокон і ниток, хімічних засобів захисту рослин і фосфорних добрив (64–81%). Таке становище пояснюється відсутністю вільних коштів для закупівлі сировини і матеріалів, а також проблемами збуту продукції.

У структурі витрат на виробництво хімічної продукції галузі частка матеріальних витрат зросла з 70,2% у 1990 р. до 77% у 1996 р. Постійне зростання собівартості продукції в умовах обмеженого її збуту призводить до падіння її

рентабельності (%%): у 1993 р. – 37,9, 1994 р. – 27,9, 1995 р. – 19,5, 1996 р. – 7,1. Зниження рентабельності продукції в свою чергу посилює податковий тиск на підприємства, тому що більше 40% від усіх податків та відрахувань, що сплачуються підприємствами, входять до складу собівартості продукції.

До того ж рівень оподаткування прибутку нині ніяк не пов'язаний з ефективністю використання матеріальних ресурсів, у тому числі дефіцитних енергетичних. Маючи фіскальний характер, система оподаткування залишається багаторазовою, досить складною і, що особливо згубно, байдужою до інноваційної та інвестиційної діяльності виробництва.

Станом на 1996 р. 12% загальної кількості підприємств галузі (без малих і кооперативів) були збиткові. Серед них: промисловість продуктів органічного синтезу, хімічних волокон і ниток, синтетичних барвників, виробів з пластмас і скломатеріалів, хімічних реактивів і високочистих речовин, хіміко-фотографічна та гумо–азбестова промисловість.

Через загальний занепад виробництва і нестачу інвестиційних ресурсів набуває катастрофічного розміру фізичне спрацювання і моральне старіння промислово-виробничих основних фондів.

За 1991–1996 рр. в цілому знос основних фондів промисловості зріс з 48,7 до 57,8%. Біля 50–процентної позначки за фізичним спрацюванням знаходяться фонди електроенергетики, машинобудування і металообробки, будівельних матеріалів, лісової, деревообробної, паливної, целюлозно-паперової галузей. Особливо великих розмірів набуло старіння фондів у хімічній і нафтохімічній промисловості (70,5%), чорній металургії (67,2%), харчовій промисловості (59%).

На більшості підприємств хімічної та нафтохімічної промисловості за 1991–1997 рр. основне технологічне обладнання не оновлювалося, не здійснювався і його капітальний ремонт через відсутність коштів і запасних частин. У цілому в хімічній промисловості знос машин і обладнання досягає 58,5%, у нафтохімічній – 64,8%. Суттєвого руху основних фондів не відбулося. Введення нових фондів у 1996 р. становить лише 1,0%, у тому числі машин і обладнання – 2,4% до наявності фондів на початок року. З метою скорочення витрат на підтримання у працездатному стані застарілого та нерентабельного устаткування на хімічних підприємствах проводиться консервація та закриття окремих ресурсо- та енергомістких виробництв. Так, наявність законсервованих фондів на кінець 1996 р. у хімічному комплексі оцінювалася в 1,16 млрд.грн. – 4,9% від їх загальної вартості.

За 1991–1995 рр. обсяги капітальних вкладень у хімічний комплекс становили 2,98 млрд.грн. (у цінах 1996 р.). У 1996 р. капітальні вкладення в порівнянні з 1995 р. скоротилися більше ніж удвічі, і становили 306,7 млн.грн. (у 1995 р. – 699,9 млн.грн.). За джерелами фінансування капітальні вкладення розподіляються таким чином: у 1991–1995 рр. централізовані капітальні вкладення становили 6,2%, державні кредити – 2,6%, решта – 91,2% – кошти підприємств і організацій. У 1996 р. централізовані капітальні вкладення становили 2,5%, державні кредити – 0,9%, а кошти підприємств і організацій – 96,6%.

Останнім часом іноземні інвестори дещо активізувалися. Прямі іноземні інвестиції в економіку України на кінець 1996 р. становили 1355,9 млн.дол. США, з них у хімічну і нафтохімічну промисловість – 41,4 млн.дол. або 3% до загального обсягу інвестицій[1].

[1] Статистичний щорічник України за 1996 р. – С. 334.

Іноземні інвестиції одержали в 1995 р. 44 підприємства в обсязі 29 млн.дол. США, в 1996 р. – 64 підприємства і 39,7 млн.дол., на 1.07.97 р. кількість підприємств зросла до 93 одиниць, а обсяг інвестицій досяг 9,95 млн.дол. США. У той же час, за розрахунками, галузь потребує інвестицій в розмірі 3,3 млрд.дол. США, тобто сьогоднішній рівень іноземних інвестицій становить надто мізерну частину від потреби.

З огляду на невизначену соціальну стратегію держави щодо реформування виробництва промислові підприємства продовжують зберігати значну частину прихованого безробіття, яке, за оцінкою фахівців, становить 35 – 40%. Середньорічна чисельність промислово-виробничого персоналу у хімічній та нафтохімічній промисловості у порівнянні з 1990 р. скоротилася в 1996 р. на 81,5 тис. осіб або на 23,7%, а продуктивність праці – на 45%. Різке падіння виробництва, закриття ряду виробництв призводить до безробіття як офіційного, так і прихованого, до падіння престижу хімічних професій, зниження кадрового потенціалу. У 1996 р. в хімічній і нафтохімічній промисловості кількість працівників, які знаходились у відпустках без збереження або часткового збереження заробітної плати, становила 103,5 тис. осіб або 36,9% до загальної кількості робітників і службовців, працювали в режимі неповного робочого дня (тижня) на 1.01.97 р. 46,2 тис. осіб, або 16,5% до загальної кількості працівників. Тобто у 1996 р. 53,4% працівників галузі перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості (у 1995 р. – 42,6, 1994 р. – 52,3%). Такий стан свідчить про постійну загрозу різкого зростання безробітних.

Велике занепокоєння викликає погіршення стану умов праці. Так, у 1990 р. чисельність працівників, зайнятих в умовах, які не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, становила 10,9% від загальної кількості працівників, у 1992 р. – 19,9, 1994 р. – 31,7%. На початок 1995 р. – 92,5 тис. осіб (з них 40,8 тис. жінок) або майже третина зайнятих у галузі працювали в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам. Неритмічна робота, безробіття призводять до зниження рівня трудової дисципліни і збільшення крадіжок майна підприємств.

Таким чином, підприємства хімічного комплексу в останні роки працюють у складних умовах неплатоспроможності споживачів продукції, нестачі обігових коштів, обмеження у постачанні енергоносіїв, різкого спаду інвестиційної діяльності, що призвело до обвального падіння обсягів продукції (у 1997 р. 40% до 1990 р.).

Головні проблеми комплексу:

- відсутність або недостатність важливих сировинних ресурсів (нафта, природний газ, фосфати, віскозна целюлоза, каучук, напівпродукти, субстанції для ліків тощо);
- загальний спад промислового виробництва, в тому числі кризове становище у суміжних галузях – легкій промисловості, машинобудуванні, будівництві, сільському господарстві – головних споживачах хімічної продукції;
- низький технічний та технологічний рівень, хронічне недозавантаження виробничих потужностей і неконкурентоспроможність продукції більшості підгалузей комплексу;
- висока матеріало- і енергомісткість виробництва при майже монопольній залежності від імпорту енергоносіїв;
- неефективна галузева структура: переважають фондо- і енергомісткі виробництва, дуже низький рівень наукомістких технологій і виробництв, відсутність завершених технологічних циклів продукції кінцевого споживання;

– низькі екологічні показники в районах високої концентрації хімічних і нафтохімічних виробництв.

У 1996–1997 і в І кварталі 1998 р. окреслилися деякі позитивні тенденції в розвитку комплексу:

– дещо призупинені темпи спаду виробництва, а у хіміко-фармацевтичній галузі вони щорічно нарощуються;
– здійснюються певні заходи щодо розробки та впровадження ресурсозберігаючих технологій та нарощування виробництва конкурентоспроможної та імпортозамінної продукції. Так, на Калуському ВАТ "Оріана" введені потужності з виробництва поліетилену, на Білоцерківському ВАТ "Вакса" – з випуску конкурентоспроможних на світовому ринку шин для сільгосптехніки, на ВАТ "Дніпрошина" – нової продукції легкових шин радіальної конструкції, на Київському м'ясокомбінаті – потужностей з виробництва інсуліну, Київському ВАТ "Фармак" – препаратів для ліквідування хвороб щитовидної залози. Здійснена реконструкція виробництва карбаміду на Черкаському ВАТ "Азот", виробництва карбамідних смол на Калуському ВАТ "Оріана" тощо;
– продовжується структурна перебудова галузі шляхом реформування форм власності, реструктуризації та демонополізації підприємств;
– з метою скорочення витрат на підтримання у працездатному стані застарілого та нерентабельного устаткування на підприємствах проводиться консервація та закриття окремих ресурсо- та енергомістких виробництв;
– для підтримки та захисту вітчизняного виробника проводиться робота у сфері митно-тарифного регулювання;
– для відновлення розірваних економічних зв'язків підприємств з країнами СНД проробляється питання щодо створення транснаціональних структур (фінансово-промислових груп) з використанням наявного промислового потенціалу країн-учасниць у виробництві кінцевої продукції, особливо Росії, Білорусі, Казахстану.

До питання методологічних підходів побудови системи показників продуктивності праці в регіоні

Олена Сологуб

Огляд сучасної економічної літератури з питань вивчення продуктивності економіки дозволяє зробити висновок, що значна увага у вирішенні цієї проблеми приділяється, головним чином, продуктивності праці. Методологічні питання продуктивності праці розглядаються в аспекті досліджень динаміки і темпів її зростання в галузі, регіоні, на макро– та мікрорівнях. Інший напрям досліджень спрямований на розв'язання цих питань у зв'язку з аналізом економічного зростання і впливу на цей процес такого фактора як продуктивність праці.

© *Сологуб Олена Петрівна* – кандидат економічних наук, докторант Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України (м.Київ), 1998.

Національна Академія наук України
Міністерство економіки України
Інститут регіональних досліджень НАН України
Інститут економіки промисловості НАН України
Українська Асоціація регіональних наук

1998
№ 4(10)

Регіональна ЕКОНОМІКА

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Заснований у листопаді 1996 року
Виходить щоквартально

Зміст

Лукінов І.І. Відділення економіки Національної академії наук України в роки реформи: підсумки і завдання 5

Реформування економіки: регіональні аспекти

Янукович В.Ф. Статус обласної ланки управління соціально-економічним розвитком 18
Галуза С.Г., Артемов В.І. Регіональне управління економікою: досвід минулого в контексті сучасних проблем 26
Захарченко В.І. Економічний аналіз регіональних і галузевих факторів реструктуризації промислових вузлів 33
Тарасова Н.В., Цимбалюк С.Я. Хімічна і нафтохімічна промисловість у структурі господарського комплексу України: аналіз і оцінка сучасного стану 43
Сологуб О.П. До питання методологічних підходів побудови системи показників продуктивності праці в регіоні 47

Проблеми агропромислового комплексу

Баланюк І.Ф. До історії сучасної аграрної реформи та її особливості в Івано-Франківській області 57
Вихрущ В.П., Грищук В.Б. Сучасні проблеми і тенденції розвитку регіональних агропромислових комплексів 68
Вєрушевська М. Село як інтегральний елемент сталого суспільного розвитку . *76*
Прокопишак К.В. Механізм регулювання демографічних процесів на селі 82
Хомра О.У. Демографічні та соціально-економічні характеристики, наміри та орієнтації сільських безробітних Закарпаття *88*

Інтелектуальний потенціал

Долішній М.І., Злупко З.М. Львівська еколого-економічна наукова школа, її світоглядні засади, творчі здобутки і сучасна проблематика 95

National Academy of Sciences of Ukraine
Ministry of Economy of Ukraine
Institute of Regional Research NAS of Ukraine
Institute of Industrial Economy NAS of Ukraine
Ukrainian Association of Regional Sciences

1998
№ 4(10)

Regional ECONOMY

SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL

Founded in November 1996
Publishing quarterly

Contents

Lukinov I.I. The Branch Of Economy Of A National Academy Of Sciences Of Ukraine Within Reform: Results And Tasks 5

Reforming of Economy: Regional Aspects

Yanukovych V.F. The Status of a Regional Link of Management of Socio Economic Development 18
Haluza S.G., Artemov V.I. Regional Management of Economics: Experience of the Past in Context of Modern Problems 26
Zakharchenko V.I. Economic Analysis of Regional and Branch Factors of Restructuring of Industrial Centres 33
Tarasova N.V., Tsymbalyuk S.Ya. Chemical and Oil-Chemical Industry in the Structure of the Ukrainian Economic Complex: Analysis and Valuation of the Modern State 43
Solohub O.P. To the Problem of the Methodological Approaches to the Creation of the System of Indices of Labour Productivity in the Region 47

Problems of Agricultural Complex

Balanyuk I.F. To the History of Modern Agrarian Reform and its Peculiarities in Ivano-Frankivsk Oblast 57
Vykhrushch V.P., Hryshchuk V.B. Modern Problems And Tendencies Of Development Of Regional Agrarian Industrial Complexes 68
Verushevska M. Village as an Integrate Element of the Stable Social Development 76
Prokopyshak K.V. The Mechanism of Regulation of the Demographic Processes in the Village 82
Khomra O.U. Demographic And Social-Economic Characteristics, Purposes And Orientation of Rural Unemployed in the Transcarpathians 88

Intellectual Potential

Dolishniy M.I., Zlupko S.M. Lviv Ecological and Economic Scientific School, Her World View Basics, Creative Achievements and Modern Problems 95